

Jazyk a jazykoveda v pohybe

Editorka
Sibyla Mislovičová

VEDA, vydavateľstvo SAV
Bratislava 2008

Autori: Gabriel Altmann, Karl-Heinz Best, Alena Bohunická, Ján Bosák, Klára Buzássyová, Světlá Čmejrková, Eva Čulenová, Jeroen Darquennes, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Александр Дмитриевич Дуличенко, Ľubomír Ďurovič, Fan Fengxiang, Ján Findra, Igor Haraj, Juraj Hladký, Jana Hoffmannová, Ján Horecký, Edita Hornáčková-Klapicová, Alexandra Jarošová, Reinhard Köhler, Dušan Kováč, Ľubomír Kralčák, Viktor Krupa, Naděžda Kvítková, István Lanstyák, Jonathan Larson, Ján Litvák, Olga Martincová, František Martínek, Alexander Maxwell, Jozef Mlacek, Gabriela Múcsková, Olga Müllerová, Mira Nábělková, Jiří Nekvapil, Peter Hans Nelde, Pavol Odaloš, Martin Ološtiak, Oľga Orgoňová, Angel Pachev, Vladimír Patráš, Radoslav Pavlík, Matej Považaj, Lucia Pudišová, Ján Sabol, Daniela Slančová, Miloslava Sokolová, Gizela Szabó Mihályová, Daniel Škoviera, František Štícha, Štefan Švagrovský, Sándor János Tóth, Alžbeta Uhrinová, Miloslava Vajdlová, Juraj Vaňko, Jiří Zeman, Pavol Žigo

Zborník štúdií z konferencie venovanej Slavomírovi Ondrejovičovi, ktorá sa konala v Kongresovom centre Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach 26. – 27. apríla 2006. Organizačne ju pripravil Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Slovenskej akadémii vied.

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

ISBN 978-80-224-1026-7

OBSAH

Príhovor jubilanta | 9

JURAJ DOLNÍK: **K životnému jubileu doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc. | 11**

JÁN FINDRA: **Na šesťdesiatku Slavomíra Ondrejoviča | 14**

DUŠAN KOVÁČ: **List jubilantovi | 16**

SOCIOLINGVISTIKA A ETNOLINGVISTIKA

VIKTOR KRUPA: **Význam jazyka pre etnickú identitu | 19**

PETER HANS NELDE: **Sprache im Spiegel der Sprachenpolitik | 26**

ANGEL PACHEV: **Furoglossia and Eurolingualism: Sociolinguistic Diversity across National and Language Borders | 41**

JIŘÍ NEKVAPIL: **Recent Sociolinguistic Research in the Czech Republic | 51**

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ: **Lingvisti a jeho diskurzní komunita | 55**

JEROEN DARQUENNES – PETER NELDE: **Ökologistik und Minderheitsforschung – Überlegungen zu einem ökologistischen Forschungsansatz | 66**

JÁN HORECKÝ: **Jazyková kultúra v systéme komunikácie | 78**

VLADIMÍR PATRÁŠ: **Echo paradigmatickej zmeny a ďalšie výskumy bežnej komunikácie | 83**

ISTVÁN LANSTYÁK – GIZELA SZABÓMIHÁLYOVÁ: **Postoje k striedaniu kódov vo vybraných skupinách bilingvistov | 91**

JANA HOFFMANNOVÁ: **Sociolekt, vekový styl a komunikace na chatu | 103**

OLGA MÜLLEROVÁ: **Poznámky k mluvenosti a psanosti komunikace na četu | 110**

MIRA NÁBĚLKOVÁ: **Jé, drevokocúr, moje z nejoblíbenjších slov! O životnosti jedného medzijazykového mýtu | 118**

OLGA MARTINCOVÁ: **K některým aspektům jazykového zákona z r. 1920 | 136**

NADĚŽDA KVÍTKOVÁ: **Náboženská komunikace v Česku – kooperativnost a konflikt | 140**

DANIELA SLANČOVÁ: **Hľadanie („obyčajného“) človeka v jazyku a v jazykovede | 145**

DANIELA SLANČOVÁ – LUCIA PUDIŠOVÁ: **Štruktúrovanie jazykových a sociálnych vzťahov v malej sociálnej skupine | 160**

GABRIELA MÚCSKOVÁ: **Akomodácia v podmienkach bivarietnej jazykovej komunikácie | 176**

ALEXANDER MAXWELL: **Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie | 1897**

JONATHAN LARSON: **The Origins of ‘jazyková kultúra’ | 211**

PAVOL ODALOŠ: **Esemesky v komunikácii | 218**

SÚČASNÝ JAZYK, JAZYKOVÁ KULTÚRA, ORTOEPIA

JURAJ DOLNÍK: **Jednotlivec a jazyková norma | 227**

JÁN SABOL: **Semiotické väzby expedienta a percipienta | 234**

JÁN BOSÁK: **Kodifikácie a reálny jazyk | 240**

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ: **Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov (Príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo) | 245**

JÁN FINDRA: **Problém polemiky (Na okraj lingvistických polemík) | 256**

MIROSLAV DUDOK: **Diasporálna slovenčina a preventívna lingvistika | 267**

- ĽUBOMÍR KRALČÁK: **K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike** | 278
- JOZEF MLACEK: **Médiá a jazyk** | 288
- JURAJ HLADKÝ: **Väzenský slang či väzenský argot?** | 297
- MILOSLAVA SOKOLOVÁ: **Funkcie synonymnej internacionálnej lingvistickej terminológie v súčasnosti** | 304
- JIŘÍ ZEMAN: **K zvukové formě mluvených projevů** | 311
- MARTIN OLOŠTIAK: **K ortoepickej problematike cudzích proprií** | 316
- RADOSLAV PAVLÍK: **Klasifikácia spoluhlások zo sluchového hľadiska** | 326
- SÁNDOR JÁNOS TÓTH: **Integračné zmeny germanizmov v slovenčine** | 347
- ALŽBETA UHRINOVÁ: **Slovenská jazyková situácia v Maďarsku** | 355
- EVA ČULENOVÁ: **Jednoznačnosť významov výrazov v legislatívnych textoch** | 359

GRAMATIKA, SÉMANTIKA A KORPUSOVÁ LINGVISTIKA

- ALEXANDRA JAROŠOVÁ: **Problém uvádzania synonym vo výkladovom slovníku** | 371
- FRANTIŠEK ŠTÍCHA: **Sémanticko-komunikativní specifika disjunktivních otázek (Na materiálu ČNK)** | 378
- JURAJ VAŇKO: **Sadnúť si, čítať si, robiť si (čo chcem)... a čo ešte? (Alebo konštrukcie s reflektívnym formantom si)** | 384
- ALENA BOHUNICKÁ – OLGA ORGOŇOVÁ: **Druhy podobnosti v metafore** | 390
- MATEJ POVAŽAJ: **Niektoré dynamické tendencie slovenskej morfológie** | 408
- REINHARD KÖHLER: **Word length in text. A study in the syntagmatic dimension** | 416
- KARL-HEINZ BEST: **Wortschatzwachstum und -umfang in Texten und Textkorpora** | 422
- FAN FENGXIANG – REINHARD KÖHLER – GABRIEL ALTMANN: **Compounding and meaning generality** | 438
- FRANTIŠEK MARTÍNEK – MILOSLAVA VAJDLOVÁ: **Elektronické zpracování lexikální excerpce češtiny doby střední** | 443
- EDITA HORNÁČKOVÁ-KLAPICOVÁ: **Tvorenie teologických termínov v slovenčine, španielčine a angličtine** | 450

OSOBNOSTI A VONKAJŠIE DEJINY JAZYKA

- ĽUBOMÍR ĎUROVIČ: **„Prostřední cesta“ slovenčiny Martina Ďurgalu** | 467
- ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ: **Jazyková situácia na Slovensku za Bachovej éry** | 479
- PAVOL ŽIGO: **Henrich Bartek v dvadsaťpäťročnom konflikte kodifikačných princípov** | 488
- DANIEL ŠKOVIERA: **Poznámky k anonymnému spisu De litteratura Slavorum germanissima** | 493
- IGOR HARAJ: **Donatovská tradícia na Slovensku** | 499
- АЛЕКСАНДР ДМИТРИЕВИЧ ДУЛИЧЕНКО: **Славянская и словенская интерлингвистика и проблема лингвоконструирования в истории словенского литературного языка** | 510

DEDICATA

- JÁN LITVÁK: **Slavo** (úryvok z novely s názvom Modrý anjel) | 527
- MIROSLAV DUDOK: **Triolet Slavovi Ondrejovičovi** | 528

Bibliografia prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1973 – 2007 | 529

Integračné zmeny germanizmov v slovenčine

SÁNDOR JÁNOS TÓTH

Po preštudovaní odbornej literatúry o slovensko-nemeckých jazykových kontaktoch z hľadiska historickovývinového, areálového, dialektologického, onomaziologického, adaptačno-integračného na základe bilingvizmu ako prostredia jazykových kontaktov dostaneme len čiastočnú odpoveď na tieto otázky:

1. Aké sú cesty zdomáčňovania germanizmov v slovenčine?
2. Aké je postavenie prevzatého nemeckého prvku v novom jazykovom systéme napr. zo štylistického hľadiska a na čo poukazujú štylistické vlastnosti/zmeny germanizmov v slovenčine?
3. Ako ovplyvňuje slovotvorba, slovotvorná aktivita integrovanie germanizmov do slovenčiny? Existujú rozdiely medzi slovotvorným základom a formantom v odovzdávajúcom a prijímajúcom jazyku?
4. Aké sémantické zmeny nastali počas procesu preberania germanizmov do slovenčiny a čo môžeme vyvodit' z týchto zmien?
5. Nakoľko sa zúčastňujú germanizmy na dynamike slovnej zásoby dnešnej slovenčiny?

V tomto výskume za *germanizmy* pokladáme slová nemeckého pôvodu z rôznych historických období, ako aj lexikálne jednotky iného pôvodu (napr. latinského, talianskeho, francúzskeho), ktoré sa dostali do slovenčiny prostredníctvom nemeckého jazyka. Dôvodom takéhoto prístupu je, že pri identifikovaní prevzatých slov vychádzame z priameho jazykového kontaktu. V takýchto prípadoch však ide o internacionalizmy s ohľadom aj na areálové súvislosti. Internacionalizmy sprostredkované nemeckým jazykom sú zastúpené nielen v slovenčine, ale aj v stredoeurópskom jazykovom areáli (slovenčina, čeština, maďarčina, v širšom zmysle poľština, ale aj východoslovanské a južnoslovanské jazyky). Areálová zakotvenosť je ďalším prejavom ich integrovanosti a životaschopnosti, veď máme dobré príklady na to, že slová, ktoré sa pevne ujali v iných jazykoch, sú funkčnými a frekventovanými jednotkami aj slovenského jazyka.

Pod pojmom *slovenský jazyk*, *slovenčina* v tomto výskume rozumieme dnešnú štandardnú slovenčinu.

Pri identifikácii prevzatí rátame s týmito objektívnymi faktormi:

1. Foneticko-fonologická adaptovanosť slova a stupeň odchýlky od foneticko-fonologickej štruktúry materinského jazyka.

2. Kompatibilita morfematickej zásoby materinského jazyka a odchýlky od konvencionalizovanej morfematickej štruktúry materinského jazyka.
3. Stupeň cudzosti označených reálií pre hovoriacich, napr. vzťah Slováka k nemeckej kultúre.
4. Textová frekvencia slova, t. j. ako často sa daná jednotka vyskytuje v komunikačných situáciách a sociálnej interakcii.
5. Vnútrojazykový paradigmatický kontrast medzi výpožičkou a domácou jazykovou jednotkou, t. j. vnímanie na báze paradigmatických korelátov.
6. Stupeň cudzosti slova z hľadiska štandardného jazyka, odolnosť normy voči prevzatiam.

Distribúcia, prítomnosť a súhra týchto faktorov je objektívnym základom meta-jazykových reakcií na výpožičky (Dolník, 2005, s. 9).

Pri výskume začlenenia germanizmov do slovenkého jazyka vychádzame z téz pražského lingvistického krúžku, kde sa vymenúvajú činitele adaptácie slov cudzieho pôvodu do prijímajúceho jazyka. Sú to tieto:

1. rozšírenosť a používanie prevzatého slova,
2. štýlová charakteristika,
3. fonetická a morfológická adaptácia,
4. sémantická adaptácia,
5. slovotvorné začlenenie,
6. začlenenie do synonymných, homonymných a antonymných vzťahov,
7. začlenenie do syntagmatických vzťahov,
8. vzťah prevzatého slova k doterajšiemu vyjadreniu pojmu (Vachek, 1975, s. 155 – 158)

Na základe slovníka nemecko-česko-slovenských jazykových kontaktov (Newerkla, 2004) sme aplikovali uvedené tézy. Vyexerpovali sme z neho 400 slov z rôznych vrstiev slovnej zásoby a ich analýzu z hľadiska morfológickej a sémantickej adaptácie, sufexácie v rámci slovenčiny, štylistického a lexikografického hodnotenia, frekvencie. Prevzaté slová, počnúc starou hornou nemčinou až po rôzne dialekty novej hornej nemčiny zastupujú rôzne vlny prevzatí germanizmov do slovenčiny. Ich adaptovanosť do systému slovenského jazyka a postintegračné zmeny (sémantické, slovotvorné) vykazujú rôzne stupne, preto vychádzame z nasledujúcej hypotézy:

Slovotvorne aktívne, štylisticky funkčné, príznačné slová nemeckého pôvodu majú v dnešnej slovenčine vyššiu frekvenciu.

Štylistický posun po prevzatí, zastúpenie vo frazeologizmoch sú prejavom zakotvenosti germanizmu v slovnej zásobe slovenčiny.

Hľadali sme odpoveď aj na to, ktoré slová nemeckého pôvodu sú v slovenčine hlboko integrované, ktoré sa ujali a ktoré nie.

Ďalšou otázkou je, nakoľko súvisia štylistické, slovotvorné, sémantické, areálové vlastnosti germanizmov so životaschopnosťou, frekvenciou, zakotvenosťou týchto lexikálnych jednotiek v slovenčine.

Korelácie vymenované v hypotéze sme kontrolovali na materiáli vyexcerpovaných slov. Výsledky analýzy tohto korpusu sú nasledujúce:

Vplyv času prevzatia na postavenie germanizmov v dnešnej slovenčine

Tie prevzaté slová zo staršej vrstvy germanizmov, ktoré nie sú zastarané, čiže neoznačujú predmety alebo javy už neexistujúce, stali sa súčasťou základnej slovnej zásoby slovenčiny. Ich denotáty sú dodnes aktuálne, pričom tieto lexikálne jednotky sa vyznačujú vysokou frekvenciou. Zo starej hornej nemčiny: *hodváb, chvíľa, škoda*, slová cirkevnej terminológie, *kuchyňa, mlyn, musieť, peniaz, komín, komora, rada*, zo strednej hornej nemčiny: *farba, bažant, búda, cement, cibuľa, cieľ, clo, cukor, kapusta, múr, papier, turnaj*. Aj medzi novšími prevzatiami nájdeme také slová, ktoré sú frekventované v dnešnej slovenčine, (hoci v menšej miere) patria do základnej slovnej zásoby: *fľak, kamzík, kredenc, nit, šachta, žumpa, cúvať, fras, ksicht, kšeft, pusa, rátať, špagát, guľa, rašpl'a, tulipán, finta, feš, lavór*. Frekvencia germanizmov a obdobie, v ktorom sa dostali do slovenčiny, súvisia takýmto spôsobom: lexikálne jednotky zo starej a strednej hornej nemčiny mali dlhší čas na selektovanie. Tie, ktoré boli veľmi špecializované alebo z iného dôvodu zastarali, sú už dávno zabudnuté, ale tie, ktoré boli funkčné, dostali sa do centra slovnej zásoby slovenčiny a celkovo sa adaptovali. Z tohto postavenia vyplýva aj ich vysoká frekventovanosť. Novšie prevzatia (približne od r. 1500) majú častejšie ekvivalenty slovanského pôvodu, ktorým konkurujú, znamenajú napr. štylistický odtieň. Napr. *fľak* – *škvrna*, *ksicht* – *tvár*, *rátať* – *počítať*. Touto funkciou možno zdôvodniť ich zakotvenosť, ale tá nestačí na to, aby sa ocitli úplne v centre slovnej zásoby.

Slovotvorná aktivita germanizmov a súvislosť s frekvenciou

Z nasledujúcich príkladov vyplýva, že slovotvorne aktívnejšie slová majú vyššiu frekvenciu a centrálnejšie postavenie v slovnej zásobe. Alebo opačne: tie germanizmy sa stali slovotvorne aktívnymi, ktoré boli frekventované. Len celkom integrované slová cudzieho pôvodu môžu byť východiskom ďalšej slovotvorby v rámci prijímajúceho jazyka. V nasledujúcich príkladoch uvádzame slovotvorne najproduktívnejšie germanizmy v slovenčine.

buk>*bukovina*
chlieb>*chlebový*
komora>*komorový*
chvíľa>*chvíľočka*
cirkev>*cirkevný*
mlyn>*mlynár*
múr>*murár*
peniaz>*peňaženka*
skúška>*skúšobný*
rada>*radiť, radca*
váha>*vážiť*
koruna>*korunovačný*
farba>*farbiť, farbivo, farebný*
cieľ>*cieľavedomý*
žart>*žartovať*

SÁNDOR JÁNOS TÓTH
žold>*žoldnier*
faloš>*falšovať, falošný*
fľaša>*fľaškový*
huta>*hutníctvo, hutník*
papier>*papierníctvo*
šrot>*zošrotovať*
balík>*balíť, alobal*
kukať> *vy-, na-*
minca>*-iar*
švagor>*švagríná*
kšeft>*kšeftovať*
ríbezle>*ríbezľový*
šmak>*šmakovať*
buzerant>*buzerovať*
feš>*-ný, -ák*
kastl||*ík*
parketa>*vyparketovať*
cválať>*cval*
pác>*pácovať*

V týchto prípadoch sú slová nemeckého pôvodu slovotvorným základom a neskoršie, už v rámci systému slovenčiny ako prijímajúceho jazyka, dostali slovotvorný formant slovenského pôvodu. Takéto slová sa museli často používať, zrejme natoľko, že sa stali základom pre domácu slovotvorbu. Produktivita súvisí s frekvenciou aj tak, že vznik derivátov musel byť potrebný, čo odôvodňuje časté používanie a hlbokú zakorenenosť skúmaných germanizmov v slovenčine. Predtým ako sa prevzaté slovo stane základom pre domácu slovotvorbu, musí byť foneticky a morfológicky adaptované v prijímajúcom jazyku a prijímať konjugačné/deklináčne sufíxy. Na základe analýzy germanizmov vyexcerpovaných z Newerklovho slovníka môžeme konštatovať aj túto súvislosť. Slovotvorne produktívne germanizmy majú dobrú schopnosť prijímať gramatické prípony slovenského pôvodu.

Odvozené slovo však nevzniká vždy v rámci prijímajúceho jazyka, môže dôjsť aj k paralelnému prevzatíu z odovzdávajúceho jazyka ako v nasledujúcich prípadoch:

Richter – *richtár* : *richten* – *richtovať*

Niete – *nít* : *nieten* – *nitovať*

Podobné vlastnosti majú aj zložené slová, ktoré sa vytvorili z prevzatých slov v rámci slovenčiny: *mincmajster*, *šichtmajster*, *futrmajster*, *-štajn*, *-ung/-unk*, *-man*. Ich frekvencia však nie je taká vysoká ako v prípade odvođenín, lebo majú špeciálnejší význam. Zložené slová sú pre systém slovenského jazyka atypické (Furdík, 1986) a naznačujú mierny vplyv nemeckého jazyka zo systémového hľadiska. Tieto vzory obohacovania slovnej zásoby sú znakom dynamiky slovenského jazyka pod cudzím vplyvom.

Ďalším znakom integrovanosti je strata slovotvornej motivovanosti v pôvodnom jazyku. Tento jav však podľa výskumu údajov v slovníku nesúvisí s frekvenciou. Príklady sú na periférii slovnej zásoby dnešnej slovenčiny. Podľa vysokej integrovanosti týchto slov by sa dala očakávať analógia s odvodenými slovami, ale nasledujúce príklady svedčia o tom, že strata motivovanosti neznamená vyššiu frekvenciu, ako napr. slovotvorba germanizmus + slovenský formant.

Kund|schaft>kundšaft, maď. *kuncsaft*, aj vo význame ‚Kunde‘

Kwitt|ung>kvitung>ale! kvitancia pod vplyvom lat.

Lös|ung>lozung, maď. *lózung*

Rat|haus>ratúz

Fuchs|schwanz>fuksšvancka

Ordn|ung>ordnunk

Zug|luft>cúkluft

Porovnanie slovotvornej produktivity a frekvencie germanizmov potvrdzujú správnosť hypotézy, podľa ktorej germanizmy, z ktorých sa domácimi sufixami odvodzuje ďalšie slovo v rámci systému slovenského jazyka, sú frekventované, živé, zakotvené v centre slovnej zásoby slovenčiny, ich používanie je prirodzené.

Sémantické posuny počas prevzatia germanizmov a po ich prevzatí

Predpokladáme, že sémantický pohyb, zmena významu, nadobudnutie alebo strata význanových zložiek dynamizuje podobne prevzaté slovo ako slovotvorná produktivnosť. Sémantická zmena, posun, diferenciácia je podľa našej hypotézy znakom integrovanosti germanizmov, čo znamená, že z prevzatého slova sa vyvíjalo slovenské slovo.

Pokúsime sa to potvrdiť aj frekvenciou ich výskytov.

Keď sa z viacerých významov preberá iba podčiarknutý význam, môžeme to pokladať za sémantickú zmenu, ktorá nastala počas preberania. Vo vývine v rámci systému slovenského jazyka zohráva úlohu už len vybraný význam, ktorý v čase preberania bol dôležitý pre rozvoj slovnej zásoby slovenčiny. Z viacerých významov pôvodného nemeckého slova sú tu

rada < ahd. *rāht* ,rada, plán, návrh, rozhodnutie, východisko, útek‘

farba < ahd. *farwe* ,farba, výzor, tvar‘

cieľ < mhd. *zil* ,cieľ, terč, koniec, kraj‘

huta < mhd. *hütte* ,budova na tavenie kovov, budova obchodu, chata, stan‘

kaštieľ < mhd. *kastel* ,hrad, kaštieľ, dobývanie‘

rám < mhd. *ram* ,rám, podstĺpenie, stojan‘

šálka *Essschale*, *Trinkschale*, *Waagschale*

Terminologizácia:

rota voj. <mhd. *rote* ,oddelenie, rota, obec, poriadok‘

šina

Determinologizácia: *vložka* (pôvodne textil)

Zúženie významu:

cech < mhd. *zēch* = ,poradie, spoločnosť, súdružnosť baníkov, účet‘ <ahd. *zehon* ,dať do poriadku‘

fúra < mhd. *vuore* ,jazda, cesta‘

star. sl. *spiže*, *spieže* <mhd. *spise* ,jedlo, potravina, domácnosť‘ale: dnešná sl. *špajza* < rak. *Speis*

Rozšírenie významu sa realizuje po preberaní:

peniaz < ahd. *phenning* ,minca‘

bažant <mhd. *fasant* <lat., gr. slangové označenie ,vojak-nováčik‘ vzniklo v slovenčine

trúba < ahd. *trumba* význam ,rúra‘ sa pridala v slovenčine

Významový posun môže nastať aj počas procesu preberania, aj počas integrácie:

komora < ahd. *kamora* ,miestnosť s klenbou‘. Možno je aj bezprostredné prevzatie z latinčiny.

žalár < ahd. *solēri* ,poschodie‘

arkier = ,balkón‘ < mhd. *arkēre* ,múr mesta/hradu‘

burcovať < mhd. *burzen* ,triasť, naraziť‘

erb < mhd. *erbe* ,dedičstvo, potomok, územný majetok‘

klenot < mhd. *kleinōt* ,vec najväčšej hodnoty aj v prenesenom význame‘

terč < mhd. *tartsche* ,malá tabuľa, cieľová tabuľa‘, por. maď. *tárcsa* ,kotúč, disk, výpravka‘

trať < mhd. *trat* ,chodník dobytky, pasienok‘ v slovenčine aktualizovaním významu dostal dnešný význam ,dráha‘

Sémantické posuny germanizmov svedčia o tom, že pri prevzatí sa slová prispôbujú prijímaúcemu jazykovému systému nielen z foneticko-morfologického a slovotvorného hľadiska, ale významové posuny zohrajú dôležitú úlohu aj pri začleňovaní germanizmov do slovnej zásoby slovenčiny. Preberanie len jedného významu z pôvodných viacerých súvisí s výberom a doplnením lexikálnych prostriedkov z cudzieho vzoru. V tomto prípade sémantickej modifikácie vidíme súvislosť s frekvenciou: jednotky, ktoré slovenčina potrebovala, sa osvedčili a dobre sa zakorenili v novom systéme. Zúženie alebo rozšírenie významu, terminologizácia alebo determinologizácia, ako dynamické javy slovnej zásoby a sémantické posuny, vznik významových odtieňov pôvodných germanizmov v rámci slovenského jazyka menej súvisia s frekvenciou. Častejšie ide o slová so špeciálnym významom, ale keď berieme ohľad na štylistickú funkciu, aj tieto slová majú opodstatnené miesto v slovnej zásobe dnešného slovenského jazyka.

Postavenie germanizmov v dnešnej slovenčine zo štylistického hľadiska

Germanizmy v lexike súčasného slovenského jazyka sú buď integrované ako jednotky bez slovenského ekvivalentu, alebo zostali v role diferencujúceho prostriedku. Sú to teda buď štylisticky neutrálne slová, alebo v druhom prípade príznakové. Sú aj príznakové germanizmy, ktoré nemajú neutrálny ekvivalent. „V rámci štandar-

du je to napr.: *bifľovať* (*büffeln*), *rukovať* (*einrücken*), *šluk* (*Schluck*); subštandardné sú napr.: *fénovať* (*föhen*), *cimra* (*Zimmer im Hotel, Wohnheim*), *štamgast* (*Stammgast*), *šús* (*Schuss*). Snaha o syntetické vyjadrovanie v hovorenom slovenskom jazyku sa vzťahuje aj na germanizmy: *šiltovka* – *čiapka so šiltom*, *kunsthistoria* – *dejiny umenia*, *majsterštuk* – *majstrovská práca*. V komunikačnom procese sa uprednostňujú jednoslovné pomenovania, čo spôsobuje tlak na hranicu štandardu a pomáha štylistickému diferencovaniu. Štylistické diferencovanie a synonymizácia úzko súvisia. Čistá synonymizácia rozvíja vyjadrovacie možnosti bez štylistického príznaku: *grupovať* – *gruppieren* – *zokupovať*, *paradajka* – *Paradieser* – *rajčina*, *faloš* – *Falschheit* – *pretváрка*, *pokrytectvo*. Štylistická synonymizácia je v opozícii s bezpríznakovosťou, germanizmy v nasledujúcich príkladoch nesú črtu príznakovosti v opozícii k výrazom slovenského pôvodu: *próba* – *Probe* – *skúška*, *mašina* – *Maschine* – *stroj*, *šenk* – *Schenke* – *hostinec*, *výčapný pult*, *ruksak* – *Rucksack* – *plecniak*, *štreka* – *Strecke* – *trať*, *štréber* – *Streber* – *karierista*, *fušer* – *Pfuscher* – *babrák*, *precízny* – *präzís* – *presný*. Subštandardná synonymizácia a slang obsahujú široko známe germanizmy: *mančaft* – *Mannschaft*, *pucovať* – *putzen*, *ksicht* – *Gesicht*, *tringelt* – *Trinkgeld*, *vinkel* – *Winkel*“ (Dolník, 2005, s. 6 – 7).

Štýlový kvalifikátor subštandardnosti sa v chápaní u M. Pisárčikovej (KSSJ, s. 30) používa na slová zámerne odlišné od spisovnej normy oživujúce prejav. Ide teda o potrebu diferencovať nespisovnú lexiku. Hlavným znakom subštandardnosti je to, že sa uvedomuje nedostatok spisovnosti. Nedostatok štandardnosti (ustálenosti) pramení jednak z vysokej miery expresivity, z blízkosti slangu (ale nezužuje sa na úzky profesionálny úzus) a napokon z toho, že ide o prvky neprijímané zo štruktúrnych príčin, najmä o prvky z iných jazykov. *Cudzí pôvod sa pri subštandardnosti premieta do príznaku nespisovnosti* (napr. *štamgast*, *ksicht*; KSSJ, s. 31). Toto štylistické zaradenie cudzích slov je všeobecne akceptované v slovenskej lexicografii. A to aj v prípadoch, keď sa slovo cudzieho pôvodu celkom adaptovalo do slovenského jazykového systému a je integrované do jazyka. Je pravda, že mnoho germanizmov v slovenčine má expresívny význam, preto ich možno zaradiť medzi subštandardné slová, ale nie pre samotný cudzí pôvod. Systémovosť je totiž vlastnosť, ktorú prevzatý prvok môže nadobúdať časom práve procesom integrácie a adaptácie. To sa vzťahuje na germanizmy staršej vrstvy v slovenčine, ktoré tvoria integrovanú súčasť slovnej zásoby.

Napr. slovo *glanc* hodnotí KSSJ ako subšt., kým slová *fras*, *luft*, *flanc*, *hec* ako expr. Takéto zaradenie sa zdá celkom náhodné, veď nemecký pôvod a štylistická príznakovosť sú cititeľné vo všetkých prípadoch, germanizmy s označením subštandardnosti by takisto mali radšej patriť do expresívnej lexiky. Štylistický rozdiel medzi maď. *muszály* expr. a sl. *musieť* neutr. ukazuje, že samotné systémové hľadisko nemôže byť prvoradé pri štylistickom zaradení. Slovo *kšeft* nemá v nárečovej lexike pejoratívny charakter.

Záver

Po tomto stručnom prehľade vyexcerpovaných hesiel možno konštatovať, že frekvenciu používania germanizmov v dnešnej slovenčine pozitívne ovplyvňuje to, keď skúmaná lexikálna jednotka už dávno tvorí súčasť slovenského jazyka a keď

má silné medzinárodné pozadie, je internacionalizmom alebo má zastúpenie v susedných jazykoch.

Slovotvorné prípony *-ný, -ový, -ť, -ovať, -ník, -stvo, -ák* sú najčastejšie pri derivátoch vzniknutých z germanizmov. Sú to často používané germanizmy, kým zložené slová a slová, pri ktorých počas procesu preberania zanikla slovotvorná motivovanosť, pôvodne existujúca v nemčine, neukazujú signifikantnú súvislosť s frekvenciou.

Zo sémantického hľadiska je najcharakteristickejším javom výber z významov nemeckého slova podľa potrieb slovenských používateľov jazyka. Pevne sa ujali germanizmy, ktorých význam sa v procese preberania modifikoval podľa potrieb slovenčiny. Terminologizáciu, determinologizáciu, zúženiu a rozšíreniu významu a nadobudnutiu nových významových odtieňov dochádza v štádiu integrácie slova, no menej súvisí s frekvenciou.

Dynamické javy zo štylistického hľadiska sa týkajú predovšetkým striedania výrazov domáceho a nemeckého pôvodu na základe príznakovosti a nepríznakovosti. Do kategórie subštandardnosti sa germanizmy zaraďujú v praxi slovenskej lexicografie často preto, lebo ich cudzosť neumožňujú zaradenie do štandardu zo štruktúrnych dôvodov. Treba povedať, že vo viacerých prípadoch sú tieto slová štruktúrne dobre integrované, teda kritérium subštandardnosti by sa malo používať v súvislosti so štylistickou zafarbenosťou a nie s cudzím pôvodom.

Germanizmy prevzaté do slovenčiny sa vyznačujú tým, že po integrácii do nového jazykového systému sa podriadili dynamike slovenčiny, a tým sa mohli hlbšie zakoreniť.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Deutsche Sprache im slowakischen Sprachmilieu. 2005 (rukopis)
- FURDÍK, Juraj: Zum Vergleich von Wortbildungssystemen in slawischen und nichtslawischen Sprachen (am Material des Deutschen und Slowakischen) In: Zeitschrift für Slawistik, 1986, roč. 31, s. 80 – 86.
- Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997.
- NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen (Schriften über Sprachen und Texte 7). Frankfurt am Main: Peter Lang 2004. 780 s. ISBN 3-631-51753-X.
- VACHEK, J.: Zum Zusammenspiel von internen und externen Faktoren bei der Sprachentwicklung. In: CHERUBIM, Dieter: Sprachwandel. Berlin – New York: de Gruyter 1975, s. 190 – 207.

Jazyk a jazykoveda v pohybe

Editorka
Sibyla Mislovičová

Návrh obálky
Eva Kovačevičová-Fudala

Zodpovedný redaktor
Emil Borčín

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV, v Bratislave v roku 2008 ako svoju 3711 publikáciu. 572 strán.

ISBN 978-80-224-1026-7

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Recenzenti

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

prof. PhDr. Ján Findra, DrSc.